

Leven en sterven in het licht van de eeuwigheid

De publicaties die in de Artios-reeks verschijnen, willen dienstbaar zijn aan de toerusting vanuit de Bijbel.

In 2 Timotheüs 3:17 staat dat de Schriften ons gegeven zijn 'opdat de mens Gods artios zij, tot alle goed werk geartioseerd'. Artios betekent: compleet toegerust, en zodoende berekend op zijn taak.

De mens die God dient, mag dankzij de Schriften berekend zijn op zijn of haar taak in het leven, volledig toegerust tot alle goede werken.

Redactie:

ds. J.J. ten Brinke

ds. P. Nobel

drs. P.J. Vergunst

Voor een overzicht van de eerdere delen in deze reeks, zie pag. 150.

Leven en sterven in het licht van de eeuwigheid

P.J. Vergunst (red.)

Leven en sterven in het licht van de eeuwigheid

P.J. Vergunst (red.)

ISBN 978-90-8897-382-6

NUR 707

Ontwerp omslag: Corné van der Horst

Opmaak binnenwerk: Buitenspel, Meppel

De bijbelteksten in deze uitgave zijn, tenzij anders vermeld,
ontleend aan de Herziene Statenvertaling,

© 2010/2016 Stichting HSV.

© 2025 Groen, onderdeel van Jongbloed

Christelijke Media - LEEUWARDEN

Alle rechten voorbehouden.

www.jongbloedmedia.nl

Inhoud

Ten geleide	7
1 Hier en nu leven met God	10
2 Leven na de dood in het Oude Testament	25
3 Hemel, hel en hemels verlangen van de gelovige in het Nieuwe Testament	43
4 Stervenskunst bij Luther	57
5 Waar zijn onze doden?	72
6 Prediking en gericht	86
7 Medische beslissingen in de laatste levensfase	101
8 Visies op sterven en dood in de moderne literatuur	118
Personalia	138
Noten	140

Ten geleide

Onder de typerende titel *De verdwijnende hemel* tekende de bekende historicus H.W. von der Dunk ooit de grote lijnen in de cultuur van de vorige eeuw. Dit overzichtswerk bracht als dominante ontwikkeling zowel de technische en wetenschappelijke vernieuwing naar voren als de geestelijke desoriëntatie. Die desoriëntatie uit zich niet het minst in onze visie op en ons omgaan met leven en dood. Cijfers en feiten over abortus zijn in Nederland schokkend hoog. En in het publieke leven van West-Europa is euthanasie grotendeels aanvaard, wat is te begrijpen als we zien hoe snel de ontkerstening plaatshad.

Haaks staan deze trends op de realiteit die de Bijbel ons tekent. Als we dát Boek openen, leren we dat God de eeuwigheid in ons hart gelegd heeft, een verlangen naar iets wat verder reikt dan ons aardse bestaan, een hunkering naar de voltooiing van de tijd, een heimwee naar waar we zelf niet bij kunnen. Niemand heeft dit meer en dieper beseft dan Jezus Christus. Hij kende de aangrijpende realiteit dat het voor de mensen beschikt is dat zij eenmaal moeten sterven (Hebr. 9:27) en dat daarna het oordeel volgt. Vrijwillig ging Hij een weg die leidde tot de dood, tot de vernedering van de kruisdood. Zo bracht Hij verzoening in onze wereld.

Omdat het denken in onze cultuur en de realiteit van God meer en meer uit elkaar lopen, is onderwijs nodig, opdat we in de christelijke gemeente blijven leren wat leven en sterven in het licht van de eeuwigheid, in het licht van Christus is. Die eeuwigheid is geen ontsnapping uit de tijd, maar een accent op de tijd, een sterk accent. Voor de rechterstoel van Hem zal eens aan het licht komen wat ik in de tijd gedaan heb, aan goed en aan kwaad. Zonder Middelaar zal niemand in dat uur bestaan.

Het denken in onze dagen en het leven van de kerk zijn geen twee gescheiden werelden. Besef van eeuwigheid kan in Gods gemeente zomaar geruisloos verdampen. Ook om die reden is onderwijs nodig, als eerste voor de ambtsdragers. Zij zijn geroepen de gemeente te bewaren bij de Dag van Christus. 'De woorden uit het Nieuwe Testament over hemel, hel en hemels verlangen raken alle aspecten van het ambtswerk en is voor Paulus het kader van zijn theologie', klinkt het in hoofdstuk 3 van dit boekje. Tot angst wil dit ons niet brengen, wel tot een lofprijzing op de Heere der heren. 'Want van U is de kracht en de roem tot in eeuwigheid. Laat Uw genade komen en laat deze wereld voorbijgaan!', zegt een oudkerkelijk gebed uit de tweede eeuw.

Leven in het licht van de eeuwigheid stempelt voor de dominee zijn prediking, voor de ouderling zijn pastoraat, voor de diaken het omzien naar hongerige en vreemdeling. Wat vandaag in Zijn Naam gedaan wordt, telt op de dag dat de Koning op de troon van Zijn heerlijkheid zit.

Deze uitgave is daarom een appel dat verbonden is aan een slotsom uit de preken van Maarten Luther, te vinden in hoofdstuk 4: 'Spreek vaak over de dood, preek over sterven, preek over

de Godsontmoeting, over *wat geloven is*. Beperk je preken niet tot een woord van troost voor elke dag, ga verder dan een bemoediging waarmee de mensen de week weer in kunnen.'

De opbouw van deze bundel maakt dat we eerst luisteren naar wat ds. A. van Brummelen leerde over het aardse, natuurlijke leven. Daarna gaan we na hoe het Oude Testament, met name de Psalmen, over leven na de dood spreekt en hoe het Nieuwe Testament, in het bijzonder Paulus, hemel en hel aan de orde stelt. Aan de hand van preken van Luther ontdekken we hoe de Reformatie over de voorbereiding op het sterven sprak. Het vijfde hoofdstuk behandelt een indringende vraag: 'Waar zijn onze doden?', waarna een bijdrage over de ernst van de prediking van oordeel en vrij spraak volgt. In de laatste twee hoofdstukken zitten we in de actualiteit, namelijk de medisch-ethische dilemma's die zich in de ouderengeneeskunde voordoen en de visies op dood en leven die in Nederlandse romans en poëzie tot ons komen. Gespreksvragen maken al deze hoofdstukken bruikbaar voor bespreking in kringen.

Het laatste van deze inleidende woorden komt uit de mond van de Heere Jezus, de hoogste Profeet en Leraar: 'Want wat zal het de mens baten als hij heel de wereld wint en aan zijn ziel schade lijdt?' (Mark. 8:36)

P.J. Vergunst

1

Hier en nu leven met God

Ds. A.J. Mensink

In onze jonge jaren zijn er predikanten die voor ons als vanzelfsprekend bij het kerkelijk landschap horen. Ze schrijven regelmatig in *De Waarheidsvriend*, je ontmoet hen op studiedagen en in kerkdiensten. Pas later beseft je hoezeer ze je gevormd hebben. Voor een wat oudere generatie zijn dat bijvoorbeeld de dominees G. Boer, W.L. Tukker en L. Kievit. Voor mijn generatie (of in ieder geval voor mijzelf) zijn dat namen als C. den Boer, H. Visser en C. Graafland. Wat denk ik vaak aan hen terug, met dankbaarheid en zegen. Dominees en theologen op wier schouders wij mogen staan. Zonder dat zij ons in hun tijd willen vasthouden. Zij tillen ons een tijd in die de hunne niet zal zijn. Wij hoeven geen kopieën van hen te worden, maar mogen hen tegelijk niet vergeten. Zo iemand was ook ds. A. van Brummelen.

Waarom in dit boekje over hem geschreven? Omdat hij ons leerde dat een theologie waarin het natuurlijke, het aardse, het historische niet meer van betekenis zijn, een zwevende, zweverige theologie wordt. 'Het gaat om de gemeenschap met Chris-

tus hier.’ Een pleidooi voor nuchter gereformeerd als het gaat om het leven met God, een leven in het nu.

Biografie¹

Anthoonius van Brummelen wordt in 1928 in Barneveld geboren. Een Veluwnaar dus. Op onze studentenkring typeerde hij later de Veluwnaar als volgt: ‘Goed kieke, goed luust’re, niks zegge.’ Was dat ook autobiografisch? We zullen zien. Van Brummelen groeit in Barneveld op in een klassiek hervormd-gereformeerd klimaat, maar herinneringen aan zijn jeugd, ook in de kerk, beschrijft hij nergens. Ook niet hoe hij ertoe gekomen is om qua studie te switchen van notariaat naar theologie. Hij is 22 jaar als hij in Utrecht gaat studeren en lid wordt van studentenvereniging Voetius – samen met onder anderen de later bekende C. den Boer, K. Exalto, P. Kolijn en J. Vos.² Bestuurslid van Voetius is hij nooit geweest. Ook dat is een trek in zijn biografie. Hij wordt predikant, achtereenvolgens in Schoonrewoerd, Hardinxveld-Giessendam, Hierden en Huizen. Sinds 1970 zit hij in het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond. Mede omdat het hoofdbestuur zich zorgen maakt om het geringe aantal theologische promoties in eigen kring, schrijft ds. Van Brummelen een proefschrift over de negentiende-eeuwse theoloog J.J. van Oosterzee, dat hij in 1980 verdedigt.³

Van 1995 tot 1998 is ds. Van Brummelen voorzitter van de Gereformeerde Bond. In die periode valt de kerkenradendag van 1996 in Amersfoort, een markant en misschien zelfs wel beslissend moment in de hervormd-gereformeerde beweging op weg

naar de kerkvereniging van 1 mei 2004. ‘We kunnen niet mee, maar we kunnen zeker niet wég’: we *blijven* in de kerk!

Na zijn emeritering in 1993 blijft hij in Huizen wonen. Daar sterft hij in 1999 onverwachts, als hij in zijn auto bij de Oude Kerk zit te wachten op zijn vrouw. ‘Hij heeft de dood bijna niet gesmaakt’, zei ds. R.W. van Mourik in de rouwdienst. Ongetwijfeld zat ds. Van Brummelen in zijn auto te mediteren over wat hij om zich heen zag – daarover straks meer. In een oogwenk ging zijn *meditatio Dei* over in de *visio Dei*, van het beschouwen in het aanschouwen. Toen de kist de Oude Kerk werd uitgedragen, speelde de organist de koraalbewerking van Bach, ‘Vor deinen Thron tret’ ich hiermit’ ...⁴ Wat een passende en zorgvuldige keuze! Je sterft niet als dominee, maar als mens en zondaar die het van genade moet hebben.

Dat ik even stilsta bij de biografie van ds. Van Brummelen, heeft een functie. Een theologische functie die ons bij een belangrijk kenmerk van zijn theologie brengt.

Theologische oriëntatie

Dat Van Brummelen promoveerde op Van Oosterzee, was geen toevalligheid. In de tweede helft van de negentiende eeuw, de eeuw van het theologische modernisme, was Van Oosterzee een van de orthodoxe kopstukken. Wij zouden hem een gereformeerd apologeet noemen. Als prediker en als hoogleraar Praktische Theologie heeft hij een aanzienlijke invloed gehad. Het was het tijdperk waarin de ethische theologie opkwam. In de ethische theologie, waarvan J.H. Gunning sr. de zuiverste vertegenwoordiger was, werd gepoogd het gereformeerde op

een eigentijdse, adequate manier te verbinden aan de tijd en de cultuur van dat moment. Er kwam aandacht voor de menselijke aspecten in het werk van God: hoe het heil ingaat in de cultuur, in het concrete leven, en hoe de mens daarin zelf betrokken wordt, vooral als het om zijn *persoonlijkheid* gaat. Het werk van God héft onze individualiteit, ons karakter, onze context niet op, maar néémt het op. Als God in ons werkt, vervagen wij niet (een veelvoorkomend woord bij Van Brummelen), lossen wij niet op, zweven wij niet – wij worden dan juist iemand. De persoonlijke vorming en levenspraktijk van een christen, en zeker die van predikanten, hadden daarom Van Brummelens grote voorliefde – vandaar dat hij meer dan eens een meditatie of een openingswoord hield over een tekst uit de pastorale brieven.

Over ‘het gereformeerde’ hoorde je Van Brummelen niet zo snel spreken, laat staan over ‘het reformatorische’. Zonder twijfel waren Luther, Calvijn en à Brakel zijn theologische hoofdbronnen, maar meer omdat ze zo katholiek zijn. Omdat ze het genadekarakter van het heil zo trefzeker verwoorden. Ik denk dat Van Brummelen dr. O. Noordmans zal zijn bijgevallen in diens bezwaar tegen de ethische theologie,⁵ dat die uiteindelijk te veel synthese, te veel natuurlijke aansluiting en daardoor samenwerking tussen God en mens kende. Hoezeer Van Brummelen ook theologische aandacht had voor de mens en de menselijke factor, het onderscheid tussen Schepper en schepsel, de Heilige en de zondaar, mocht op geen enkele manier vervagen.

In de bundel met verzamelde geschriften stelt ds. J.A. Kloosterman aan de orde dat Van Brummelen nauwelijks tot geen aandacht besteedt aan de puriteinen, noch de Hollandse noch de Engelse.⁶ Hij verbaast zich daarover bij iemand die zo’n

voorliefde had voor de verborgen omgang met God. Inderdaad zul je bij Van Brummelen nooit verwijzingen vinden naar puriteinen, hooguit een keer naar Bunyan. Als Van Brummelen geschriften van puriteinen recenseerde, was hij daar echter wel positief over. Ik lees dat in zijn recensies van uitgaven van de Erskines, Ryle en Horatius Bonar. Maar ik vermoed twee dingen. In de eerste plaats dat hij bij de puriteinen het gevaar zag dat de mens toch op de een of andere manier in het middelpunt komt te staan of op zichzelf teruggeworpen wordt. En, daaruit voortvloeiend, dat het puriteinse kerkelijke denken wezenlijk anders is dan de ecclesiologie van de Reformatie. Een vleugje dopers, zou hij gezegd kunnen hebben, en daarachteraan: brrr ...

Dat brengt me bij een van de rode draden in zijn theologische erfenis: een diepe argwaan jegens alles wat riekt naar het doperse. Het doperse denken is een gevaar voor kerk en geestelijk leven – en de ethische richting heeft dat gevaar wellicht scherper doorzien dan de gereformeerde. Waar het natuurlijke en het geestelijke van elkaar worden losgemaakt en vooral daar waar het geestelijke het ware is, daar raken wij het spoor bijster. Bijvoorbeeld in een denken waarin de geschiedenis en de traditie er niet meer toe doen. Of, zoals Van Brummelen ook bij sommige theologiestudenten en predikanten zag, dat iemand die bekeerd is of ultragereformeerd wil zijn, een onnatuurlijke persoon wordt. Die ineens niet meer gewoon kan praten of zelfs lopen. Een theologie waarin het natuurlijke, het aardse, het historische niet meer van betekenis is, wordt een zwevende, zweverige theologie – Van Brummelen noemde dat een vlucht. Spiritualisering is een vlucht. ‘Vervluchtiging’ is een woord dat je vaak in zijn geschriften aantreft. Dergelijke vervluchtiging

ondergraaft ook de gemeente, het verliest het besef dat bij God ook het *zichtbare* ertoe doet, het ordelijke, het menselijke. Het doet mij denken aan een bekende uitspraak van Van Ruler dat God in de christologie ons er helemaal buiten zet, maar ons in de pneumatologie er helemaal in trekt.

Als we het leven met God op een doperse manier vergeestelijken, vervreemden wij van onszelf, van onze omgeving, van onze cultuur. En seculariseren wij onszelf én ons leven – ook voor onze tijd een spannend thema: is evangelicalisering ten diepste geen vorm van secularisering? We nemen onszelf als christen veel te serieus en tegelijk als mens veel te weinig. Daardoor dreigt wetticisme. Zo deftig als zijn eigen voorkomen ook was, hij zou gerust tegen ons zeggen: ga eens voor de spiegel staan en steek eens je tong tegen jezelf uit. En lach ook eens lekker om jezelf en je eigen mallotigheden. Dan neem je jezelf serieus, maar dan vind je ook je plek voor God. Als iemand met een overgeestelijk roepingsverhaal bij hem zou komen, zou hij zomaar gezegd kunnen hebben: ‘Ga jij eerst maar eens een jaartje bij de Albert Heijn werken.’

En dan te bedenken dat Van Brummelen in 1999 overleed – nog voordat de mobiele telefoon zijn doorbraak had, nog lang voordat iedereen over internet beschikte, nog lang voordat er social media waren, nog voordat de gevoelscultuur en het individualisme schaamteloos de troon van de cultuur zouden bestijgen. Een aardig maar best wel veelzeggend detail is dat Van Brummelen nooit ‘ik’ zei, maar altijd ‘wij’.⁷ Zelfs toen hij een keer van de trap viel, schreef hij in het kerkblad: ‘Wij zijn van de trap gevallen.’ Of tegen een catechisant met oordoppen in: ‘Mogen wij ook eens luisteren?’ Het ‘ik’ is voor de verborgen omgang, niet voor de *bühne*. Waar hoor je dat nog?!